

לקט אורות

אסופת מאמרים לכבוד ד"ר אורי מלמד
בהגיעו לשיבה

העורך:

נחם אילן

חברי המערכת:

שולמית אליצור, אפרים חזן, דורון יעקב, רינה לויזן מלמד

ספר זה יוצא לאור בתמיכת משרד המורשת

©

כל הזכויות שמורות

האגודה לטיפוח חברה ותרבות

כיכר העצמאות 11, נתניה 4211501

טלפון: 09-833-1325; פקס: 09-861-4712

www.teman.org.il

office@teman.org.il

עריכת לשון: אורלי אילני

עיצוב ועימוד: חנוך ולדנברג

כריכה: צרויה ורשבסקי

נדפס בדפוס מאור וולך, ירושלים תשפ"ד 2024

מסת"ב 8-1-93142-965-978 ISBN

תוכן העניינים

- 1 בפתח הספר
- 3 ראש מילין
- 5 אורי – האיש, החוקר והמורה
רינה לזין מלמד
- 9 רשימת פרסומים – ד"ר אורי מלמד

פרשנות מקרא

- 15 פירוש רס"ג (ישעיה כו) לשירת הגאולה לעתיד לבוא
חגי בן-שמאי
- הפואטיקה והתרבות הערביות בשרות פירושו של ר' אברהם בן שלמה
- 55 לספרי נביאים ראשונים
יוסף יובל טובי

מדרשי תימן

- 79 וְאֶל אֲצִילֵי בְנֵי יִשְׂרָאֵל לֹא שָׁלַח יְדֹו (שמות כד, יא): עיון משווה בחמש
תובנות ממדרשי מתימן
נחם אילן
- 105 מחשבת הרמב"ם במאור האפלה: בין שיטה לתוכן
אריאל מלאכי
- 131 ילקוט אלפיחאני על האפטריות לפרשות השבוע
אליעזר שלוסברג

שירה ופיוט

- 187 פיוטי התוכחה בקדושתאות לימים הנוראים: פיוט עתיק על תחיית המתים
שולמית אליצור

205 דרכי הסתגלות פרוזודיים של תרבות השיר העברי לשירת ערב:
בין מזרח למערב, בין מוקדם למאוחר
יוסף יהלום

237 שני ציורי לשון בשירת תימן – בין מסורת לחידוש
אפרים חזן

לשון

253 וַיֵּצֵעַ בְּצַנּוֹר
ציון עוקשי

265 על קטגוריה דקדוקית אחת במסורת תימן של הארמית הבבלית
דורון יעקב

279 תרגום מגילת רות לארמית חדשה בלהג יהודי רוונדרו
יפה ישראלי

299 שינויים לשוניים במהדורתו המאוחרת של הרומן 'יעיש' לחיים הזו
(בהשוואה למהדורה הראשונה)
אופיר קיסר

הגות

321 על העמים שהחליפו את העם – תרגום דרשה טז של אפרהם
יוסף ויצטום ויקיר פז

357 על חיבור ספר הכוזרי לר' יהודה הלוי
דניאל י' לפקר

369 "רעיון ודמיון" (על פי מו"נ א, מז) – על שמות נפרדים, נרדפים
ומשותפים בעקבות התרגום התיבוני למורה הנבוכים
חנה בשר

381 החובה להתפלל עבור המשיח: יסוד נשכח באמונה אצל הרמב"ם
י' צבי לנגרמן

מורשת תימן

- 403 אבני חן בתימן והשימוש הרפואי בהן
זהר עמר
- 413 היגוד סיפורים בתוך קהילה אתנית שורשית של יוצאות תימן
אילת אטינגר, פלטיאל גיאת ויואל פריץ

אורי – האיש, החוקר והמורה

רינה לויזן מלמד

אורי נולד בז' בכסלו תשי"ג (25 בנובמבר 1952) למאירה (נצרה) שרפי ויוסף מעלם, שניהם התאלמנו כבר בתימן. האם נותרה עם בת אחת, יהודית (תורכיה). הן שהו שנים אחדות במחנה האשרד, עד עלייתן לארץ בשנת 1949. האב עלה ארצה בשנת 1948 בעקבות בנו הבכור שמואל, שעלה קודם לכן בגפו. האב התיישב בבית דגן עם אחיותיו, בעוד האם, שהגיעה עם אחיה ואחיותיה, התיישבה בנס ציונה. שנתיים לאחר השירוד המוצלח בין הכלה מצנעא והחתן ממנאכה נולד אורי, הבן הראשון מן הזיווג החדש. הוא נולד בבית, בבית דגן, באתר שהיום עומד בו בית הכנסת התימני "פועלי צדק". מכיוון שבמקום לא היו עוד צנעאנים, כינו את אורי אבן אלצנעאנית. כעבור כשנה וחצי נולד אחיו אלי, ולאחר כמה שנים נולדה אחותו נאוה. המשפחה גרה באותו הבית ברחוב כצנלסון עד פטירתה של האם ב־2019. מסביב לבית היו עצי פקאן, ריחן ופרחים, וגם תרנגולות ועופות. בשנת 1968 שינו בני המשפחה את השם מעלם למלמד.

האב יוסף עבד בכמה עבודות בחקלאות ובתעשייה וגם שימש מארי לילדים התימנים ביישוב. כשאורי ואלי הגיעו לגיל בית הספר היסודי העדיף אביהם לשלוח אותם לבית ספר חילוני, בעל מוניטין טוב מזה שהיה לבית הספר הדתי. בה בעת, האב, שמוצאו היה ממשפחה של עיקשים (המאמינים בקבלה), לימד את בניו לימודי קודש והכין אותם לתפקידים המסורתיים בבית הכנסת. הוא הקפיד להדגיש את חשיבותם של הקריאה המדויקת בתורה ובסידור ושל כבוד הציבור, ומשום כך חייב אותם לחזור ולהתאמן, אפילו אם לא התבקשו לקרוא בתורה או להיות בעלי תפילה בשבת או בחג הקרובים (למעשה, בבית הכנסת התימני המתפלל אינו יודע מתי יירדש למלא תפקיד). כך התחיל אורי כבר מגיל צעיר לקרוא בתורה בבית הכנסת בשבתות בעליית ה"שישי" המסורתית, הן כמתרגם מדויק של אונקלוס לארמית הן כקורא ומתפלל שממלא את תפקידו – והכול בדיוק ובכוונה רצינית. החזרות עם אביו ואחיו הקנו לו יסודות מעולים, ולימים הם שימשו אותו בתחום האקדמי. לצד זה, אורי היה ילד חולני וסבל מאסתמה, והוא זוכר מילדותו ימי סבל רבים.

את לימודי התיכון למד אורי בבית הספר "סיני" בראשון לציון והצטיין בלימודיו. כשהגיעה שעת הגיוס לצה"ל, התקבל אורי חרף בריאותו הלקויה

ליחידה קרבית – לגרוד 12 בחטיבת גולני. צעד זה קבע את גורלו: עם פרוץ מלחמת יום הכיפורים עלו הסמל אורי וחבריו צפונה, וכמו רבים במלחמה ההיא השתתפו בקרבות קשים. המראה של חבריו שנהרגו לידו השפיע עליו קשות, נפשית ופיזית – והבלבב שלו הפסיק בעצם לתפקד. אף שהופיעו אצלו כל סימני הסוכרת הקלסיים, איש לא הבחין בכך, ולא עלה על דעתו ללכת לבדיקת רופא. לאחר השחרור נרשם אורי ללימודים באוניברסיטה העברית. עד תחילת שנת הלימודים הוא כילה בקיץ בחוף הים, שם שתה כמויות גדולות של קולה בגלל צימאון שלא ידע רווייה. לבסוף הגיע אורי לבית הולים עם רמת סוכר מסוכנת ביותר, ורק לאחר שהתעלף פעם ופעמיים, הבינו שיש לו סוכרת נעורים (סוג I). ואולם, הצבא סירב להכיר בו כנכה צה"ל, אף על פי שחייליו העירו שכל התסמינים הופיעו לפני השחרור, וידוע שטראומה היא מן הגורמים לסוכרת. המחלה והסירוב להכיר בו כנכה צה"ל שבריאותו נפגעה בזמן השירות בצבא פגעו באורי מאוד, והשאירו צלקת עמוקה בנפשו.

ב־1984 סיים אורי את לימודיו לתואר הראשון בשפות שמיות עתיקות ובלשון עברית. בלימודיו באוניברסיטה הוא הושפע עמוקות ממוריו הגדולים, בייחוד מפרופ' משה גושן־גוטשטיין, שאורי היה עוזר הוראה שלו, מפרופ' יהושע בלאו ואף מחברו מר שרגא אסיף. החל משנת 1980 הוא שימש עוזר מחקר גם של הרב עדין שטיינזלץ וכן עבד עם כמה מאנשי המכון ללימודים מתקדמים ולצד זה הוא לימד בתיכון בעיר. לאחר מכן, הוא הועסק בחוג ללשון עברית ובחוג למקרא ולימד קורסים מגוונים: ניקוד, ארמית מקראית, הרקדוק והשירה בימי הביניים ועוד. הוא גם היה מורה באולפן של האוניברסיטה העברית, למד לימודי הוראה, ובשנת 1984 קיבל גם תעודת הוראה.

ב־1982, עוד לפני סיום לימודיו לתואר ראשון, פגש אורי את אשתו לעתיד רינה לוין, שעמדה לקראת סיום לימודיה לתואר דוקטור. אומנם הוא כבר השתתף בשיעורים לדוקטורנטים באוניברסיטה העברית, אך היו חסרות לו שתי עבודות סמינריוניות. רק אחרי שהסתגר שבועיים בדירה פנויה ללא טלפון הוא הצליח לסיימן, וכאמור בשנת 1984 הוענק לו תואר ב"א.

לאחר מכן נרשם אורי למסלול ישיר לתואר השלישי בהדרכת פרופ' משה בר־אשר ופרופ' דוד טנא. טנא נפטר באמצע התהליך, ופרופ' משה בר־אשר המשיך ללוות את הכתיבה. בתוך כך, בהנחה 1986, נפטר אביו של אורי מסרטן. התהליך האקדמי היה ארוך ומייגע, גם בגלל היסודיות וההעמקה של אורי וגם בגלל הנושא המקורי שנקבע והיה מקיף ורחב כדי שתיים או שלוש עבודות דוקטור. לבסוף

הוגשה העבודה "אוצר המילים של התרגומים העבריים של פירוש המשנה של הרמב"ם", ובשנת 2000 נתעטר אורי בתואר דוקטור.

בכל השנים של המחקר האקדמי לימד אורי קורסים שונים ומגוונים במוסדות שונים: באוניברסיטה העברית, באוניברסיטת חיפה, במכללת בית ברל ובמכון שכטר. הוא גם שהה בחו"ל, והיה מרצה אורח באוניברסיטאות שונות. הפעם הראשונה שלימד בחו"ל והכיר את העולם הגדול הייתה כשהורה עברית באוניברסיטת מרילנד. הפעם השנייה הייתה כשלימד שנה באוניברסיטת פנסילבניה בפילדלפיה ושנתיים בלנקסטר. לאחר מכן הוא שהה שנה בבוסטון ולימד בתיכון על שם הרמב"ם, ואז חזר ארצה בתקווה לקבל משרה בשלוחה של האוניברסיטה ברחובות. בסופו של דבר הוא קיבל משרה באקדמיה ללשון העברית, במדור של מפעל המילון של ימי הביניים. נוסף על כך הוא הספיק לשמש מרצה באוניברסיטת ייל במשך שנה, אך חזר לעבודתו באקדמיה ללשון, ושם עבד עד יציאתו לגמלאות בסוף שנת 2019.

בכל שנות פעילותו העשיר אורי את בקיאותו במורשת תימן על בסיס השורשים העמוקים מן הבית. הוא היה תלמיד מובהק של הרב יוסף קאפח, ולאחר הסתלקותו בשנת 2000 מילא אורי את מקומו כמגיד שיעור בבית מדרשו בנחלאות בכל יום ראשון. אורי יסד גם חוג בית ללימוד כתבי רב סעדיה גאון בערבית-יהודית, ועד מגפת הקורונה היו תלמידיו הנאמנים באים לביתו בכל יום שלישי בערב. אורי התחיל ללמד ערבית-יהודית של יהדות תימן בכל הזדמנות: בספרייה הלאומית, בשיעורים דרך אוניברסיטת בר אילן וכן באמצעות האגודה לטיפוח חברה ותרבות מורשת יהודי תימן.

יש לאורי תלמידים וחסידים מרובים ברחבי הארץ, ופעמים שביתו נראה כמו 'התחנה המרכזית' של יהדות תימן. היו שהביאו לו כתבייד לבדיקה; שלוש האחיות הזמרות בלהקת A-WA באו להתייעץ ולבקש ממנו לתרגם שירים לערבית-יהודית; דוקטורנטים ומסטרנטים באו לשמוע את עצתו, ומהם כמעט עברו להשתקע בביתו; שיחות טלפון ללא הפסק – ואורי ממלא את אוזני כל פונה בידע המקיף והמדהים שלו – לא רק בלשון אלא גם במורשת תימן, הלכה, תלמוד, מדרש, פילוסופיה ועוד. הוא מעמיס על עצמו משימות ללא סוף, אף שהוא חושש שבריאותו תמנע ממנו להגשים את תוכניותיו.

אומנם אורי נראה לעין איש בריא, מבריק ותוסס כשהוא מרצה או מלמד, אך הוא נלחם כמעט כל יום לקום, להתאושש ולתפקד. התוצאה היא תסכול לא קטן, שכן רבות משעות היום הנדרשות להתאוששות באות על חשבון הזמן שאורי היה

רוצה לנצל למטרות אחרות. אף על פי כן ההספק שלו מדהים: כתיבת מאמרים רבים והשתתפות בכנסים ובימי עיון, שבהם הוא מציג תמיד חידושים והברקות. לצד זה, עריכת ספרים, כתיבת חוברות וארגון כנסים, וביום שהוא חש בטוב הקלטות קריאה תימנית של כל מה שמבקשים ממנו.

אחד ממקורות ההשראה של אורי הייתה שבת תימנית שהתקיימה בפרינסטון ב־1982, שבה הוזמנו לביתו של פרופ' שלמה דב גויטיין, שאורי העריץ מאוד. שיא הביקור היה כשהמארח גילה לנו שהוא עצמו סובל מסוכרת נעורים שנים רבות, אך הודות למשמעת עצמית, הוא זכה לחיות עד גיל 85. לא הייתה דוגמה טובה מזו לאיש אקדמיה פורה ומתגבר על מחלת הסוכרת!

את מורשת יהודי תימן דאג אורי להנחיל לשני ילדיו. בתו שירה (הבר), בעלת תואר דוקטור לכימיה ממכון וייצמן ונמצאת בפוסט־דוקטורט באוניברסיטת ברקלי, קראה בתורה בחגיגת בת־המצווה שלה, והיא ממשיכה לקרוא לנשים בשמחת תורה או במגילת אסתר בפורים. בנו בנימין היה 'כוכב' בבית הכנסת התימני בגבעת מרדכי. כבר בילדותו קרא בתרגום בלי טעויות, וכמו אחותו מילא את התפקידים בבית הכנסת בנוסח תימן בקול נעים מאוד. הוא עובד בהנרסת מכוונת בחברת "מובילאיי" ועושה חיל. אורי הוא סב לארבעה נכדים יקרים: מיה, מתן, שוהם וזוהר. מתן, שלמד באמצעות הזום, כבר דקלם את תרגומי ה"שישי" פעמיים בהצלחה בבית הכנסת של סבו.

אורי ואחיו הנאמן אלי מילאו את בקשת אימם ויזמו כתיבת ספר תורה. הכנסת הספר נערכה בקיץ 2022 בסגנון מסורתי מובהק בבית הכנסת שאלי מתפלל בו בגבעת זאב. בימים אלה אורי מתמקד בפענוח ותרגום הרישום (הרג'יסטר) של בית הדין בצנעא ("המסורה"), ולמטרה זו זכה להיות מוזמן למכון ללימודים מתקדמים בפרינסטון בסמסטר ב' (2023). בעזרת המכשירים המתקדמים שפותחו לחולי סוכרת (משאבות וסנסורים עם אזעקות), נקווה שהרפואה המודרנית תסייע לאורי להוציא לפועל את חלומותיו ולהמשיך לתרום לחקר תימן ולחקר הלשון העברית והערבית־היהודית. בהגיעו לגיל 70 נאחל לו שיסלול דרכים חדשות של חדשנות, פוריות ובריאות!